

Quentin

Meillassoux

Metafizika i

izvanznanstvena

fantastika

QUENTIN MEILLASSOUX

NASLOV IZVORNIKA

Métaphysique et fiction des mondes hors-science [Aux forges de Vulcain,
2013]

PREVEO S FRANCUSKOG

Ante Jerić

Zahvaljujemo se autoru na prijateljskom dopuštenju da ovaj tekst
objavimo u prijevodu.

Multimedijalni institut

ISBN 978-953-7372-59-0

Zagreb, svibanj 2020.

Metafizika i izvanznanstvena fantastika

PREVEO

Ante Jerić

U ovom tekstu htio bih izložiti razlikovanje između dviju vrsta fikcionalne proze koje mi se čini značajno sa stajališta metafizike. Ove dvije vrste tiču se eksperimentalnih znanosti; da bi ih označio, upotrijebit ću dva naziva, od kojih je jedan dobro poznat, dok je drugi neologizam – s jedne je strane znanstvena fantastika [*science fiction*], a s druge je ono što ću nazvati izvanznanstvenom fantastikom [u francuskom izvorniku *fictions (des mondes) hors-science*: fikcija svjetova izvan znanosti; engl. *extro-science fiction*]. Ukratko: SF i XSF.

Prije nego što objasnim ovu razliku, želim nešto pojasniti a da bih izbjegao nesporazume i potencijalne prigovore. Predložit ću poprilično poznatu i banalnu definiciju znanstvene fantastike da bih je jasno razlučio od onoga što nazivam izvanznanstvenom fantastikom. No, jednom kad definiram ova dva pojma, netko bi mogao pomisliti da književni žanr znanstvene fantastike uključuje također i neke izvanznanstvenofantastične priče, da se među SF-om može pronaći XSF romana i da, dakle, žanr znanstvene fantastike proturječi temeljima mog razlikovanja. Cilj mi nije osporiti tu tvrdnju; prvenstveno želim naglasiti pojmovno razlikovanje i pokazati njegov filozofski značaj. Ako to uzmemo kao ishodište, onda su moguća dva scenarija: ili među futurističkom književnošću nema XSF romana te predloženo razlikovanje potvrđuje samo žanr SF-a ili takvi romani uistinu po-

— kraća verzija ovog teksta izvorno je predstavljena 18. svibnja 2006. na konferenciji “Metaphysics and Science Fiction” [Metafizika i znanstvena fantastika] koja je organizirana na École Normale Supérieure (Paris-Ulm)

stoje. Ako je drugi slučaj istinit, onda branim tezu da ti XSF romani – iako upisani u SF žanr – zapravo ne pripadaju znanstvenoj fantastici, nego sasma drukčijoj vrsti fikcije i kao takve ih treba izdvojiti: oni čine, u određenom smislu, “žanr u žanru”, “carstvo unutar carstva”.

1.

**ZNANSTVENA FANTASTIKA
I IZVANZNANSTVENA FANTASTIKA**

Ispitajmo ovu razliku: znanstvena fantastika i izvanznanstvena fantastika. Općenito govoreći, odnos između fantastike i znanosti u znanstvenoj fantastici je ovakav: treba zamisliti fantastičnu budućnost znanosti koja mijenja i često proširuje vlastite spoznajne mogućnosti i ovladavanje stvarnošću. Čovjekov odnos sa svijetom mijenja se zahvaljujući promjeni znanstvene spoznaje; znanstvena spoznaja čovjeku otvara neslućene mogućnosti. Kakve god prevrate budućnost sa sobom donijela, oni nužno ostaju – i to je srž znanstvene fantastike – u orbiti znanosti. Svaki oblik znanstvene fantastike implicitno prihvaća sljedeći aksiom: u doglednoj budućnosti još će uvijek biti moguće podvrgnuti svijet znanstvenoj spoznaji. Znanost će biti preinačena svojom novom moći, ali će ona uvijek postojati kao znanost. Naravno, otud podrijetlo vuče generičko ime koje označava ovu vrstu književnosti: fantastika [fikcija, tj. fiktionalna proza] može proizvesti ekstremne varijacije, ali je znanost uvijek prisutna u njezinoj srži, pa makar u neprepoznatljivom obliku.

Što mislimo pod nazivom “fiktionalna proza svijetova izvan znanosti”, dakle izvanznanstvena fantastika ili “XSF”? Pod terminom “izvanznanstveni

svijet” ne mislimo na svjetove koji su naprosto lišeni znanosti, dakle na svjetove u kojima eksperimentalne znanosti doista ne postoje. Na primjer, na svjetove u kojima ljudska bića nisu, ili još uvijek nisu razvila znanstveni odnos naspram svijeta. Pod oznakom izvanznanstvenih svjetova mislimo na svjetove u kojima je eksperimentalna znanost načelno nemoguća, a ne tek nepoznata. Izvanznanstvenom fantastikom tako je definiran poseban režim imaginacije u kojem su strukturirani ili, radije, destrukturirani svjetovi zamišljeni tako da eksperimentalna znanost u njima ne može razviti svoje teorije ni konstituirati svoje predmete. Glavno pitanje izvanznanstvene fantastike glasi: kakav bi trebao biti svijet, čemu bi on trebao nalikovati, da bi načelno bio nedostupan znanstvenoj spoznaji, odnosno da ga se ne bi moglo uspostaviti kao predmet prirodnih znanosti?

U ovom tekstu želim pružiti precizni pojamovni sadržaj ovoj vrlo općenitoj i jednostavno negativnoj definiciji izvanznanstvenih svjetova. Istodobno ću pokušati pokazati specifično spekulativnu korist koju pruža osvještavanje razlike između znanstvene fantastike i izvanznanstvene fantastike i, s druge strane, nastavljanja bavljenja XSF-om kao tipom imaginarija koji je različit od SF-a.

Zašto uopće postavljam ta pitanja? Izvanznanstvena fantastika zanima me kao izvor veoma klasičnoga metafizičkog problema kojem sam posvetio

mного pažnje u svom radu – radi se o problemu indukcije. Ili, preciznije, o problemu nužnosti prirodnih zakona onako kako ga je formulirao David Hume u *Raspravi o ljudskoj prirodi* i, nešto kasnije, u *Istraživanju o ljudskom razumu*. Ovaj je problem, čiji ću narav izložiti za koji trenutak, Karl Popper, jedan od najvažnijih epistemologa 20. stoljeća, dubinski pogrešno shvatio. Zapravo, Popper se razmetao time da je prvi koji je problem indukcije označio izrazom “Humeov problem” te je tvrdio da na njega može ponuditi strog i originalan odgovor. Počeo bih time da pokažem kako Popperov neuspjeh u razumijevanju Humea korijen ima upravo u činjenici da je epistemolog pomiješao problem XSF-a s problemom SF-a. Popper nije upozorio na isti problem kao i Hume; mišljenja sam da je on uposlio drugačiji tip imaginarija: Hume je uposlio imaginarij izvanznanstvene fantastike da bi formulirao problem, dok je Popper svoj problem formulirao koristeći sredstva iz znanstvenofantastičnog imaginarija. Nakon toga ću ispitati Kantov odgovor na Humeov problem koji se nalazi u *Kritici čistog uma*; točnije, u “Objektivnoj dedukciji kategorija”. Kant se, za razliku od Poppera, nije prevario u pogledu naravi Humeova problema te mu je odgovorio pod njegovim uvjetima koji zahtijevaju “zamišljanje” svijeta u kojem je znanost postala nemoguća. No, kritizirat ću podjednako i Kantovu tezu, pokazujući da slabost transcendentale dedukcije izvire napose iz nedovolj-

no razvijenog izvanznanstvenog imaginarija koji je na određeni način još uvijek suviše sputan. Potom ću pokazati kako nam pronicljivije razumijevanje izvanznanstvene fantastike omogućuje da izlučimo treći odgovor na Humeov problem koji se razlikuje i od Popperova i od Kantova.

2.

**DVIJE PARTIJE BILJARA:
HUME I ASIMOV**

A) FORMULACIJA PROBLEMA

Humeov najslavniji pasus, mjesto na kojem je postavljen problem uzročne nužnosti, sačinjava opis zamišljene partije biljara tijekom koje zakoni sudaranja prestaju vrijediti. Evo tog odjeljka iz *Istraživanja o ljudskom razumu*:

“Na primjer, kad vidim da se biljarska kugla kreće u pravcu prema drugoj, čak kad bih slučajno kao rezultat njihova dodira ili udarca i zamislio kretanje druge kugle, ne bih li mogao zamisliti i stotinu različitih događaja kao posljedicu tog uzroka? Ne bi li obje ove kugle mogle ostati apsolutno nepokretne? Ne bi li se prva mogla vratiti istim pravcem natrag ili odskočiti od druge u bilo kojem pravcu ili smjeru? Sve su te pretpostavke dosljedne i zamislive. Zašto da damo prednost jednoj, koja nije dosljednija niti se može zamisliti lakše nego ostale? Sva naša apriorna zaključivanja nikad nam neće moći dokazati da je takvo davanje prednosti osnovano.”⁰¹

U ovim scenama koje trebamo zamisliti pitanje koje Hume postavlja sastoji se u tome da se zapitamo što

je točno to zbog čega znamo – i zašto smo uvjereni – da će zakoni fizike vrijediti i u sljedećem trenutku, budući da nam ni iskustvo ni logika ne mogu pružiti takvo jamstvo. Logici ne proturječi ako zamislimo da će se zakoni promijeniti u budućnosti, a iskustvo konstantnosti zakona u prošlosti ne dopušta nam da iz njega izvedemo kako će oni vrijediti i u budućnosti. S jedne strane, ne bi bilo proturječno kad bi se priroda podvrgavala određenom broju fizičkih konstanti do vremena t pa bi im se prestala podvrgavati u vremenu $t+1$. Neki entitet proturječan je samo ako je u isto vrijeme, i u istom aspektu, a i $ne-a$. No, ako je entitet u stanju a (priroda podvrgnuta poznatim zakonima), a nakon toga u stanju $ne-a$ (priroda koja nije podvrgnuta poznatim zakonima), onda tu nema ništa logički sporno. Dakle, ne možemo se pozivati na logičku koherentnost kako bismo *a priori* pobili hipotezu prema kojoj bi priroda mogla prestati slijediti drugačije konstante od onih čije je postojanje već utvrđeno. Ako već ne možemo hipotezu pobiti *a priori* (čistim umovanjem, bez pozivanja na iskustvo), još uvijek je možemo pokušati pobiti *a posteriori*, odnosno pozivanjem na iskustvo. No, iskustvo nas po definiciji može poučiti samo o sadašnjosti (o onome što sad kušam) i o prošlosti (o onome što sam već iskusio); ne postoji iskustvo budućnosti. Kako onda možemo u okviru iskustva tražiti izvjesnost da će se priroda sutra podvrgavati istim onim konstantama kojima se

podvrgava danas? Nesumnjivo, bit će nam prigovoreno da nam znanost omogućuje da precizno predvidimo određen broj fenomena u budućnosti – poput pomrčina koje predviđaju astronomi – i da su ta predviđanja bila potvrđena mnogo puta u različitim područjima te da je to činjenica koja razumski utemeljuje naše pouzdanje u pogledu predviđanja koja tek trebaju biti potvrđena. No, ta predviđanja uvijek počinjavu na hipotezi da će trenutni zakoni biti identični budućim zakonima, a to je upravo ono što mora biti dokazano. Čak i ako su prirodni zakoni dosad bili konstantni (dok su samo teorije koje su opisivale ove zakone evoluirale, a ne njihova intrinzična stvarnost), ništa nam u iskustvu – koje je, ponovimo, uvijek sadašnje ili prošlo, ne jamči da će oni uvijek biti konstantni. Nema ničeg što bi dopustilo da budem siguran kako priroda neće uskoro, ili baš sada, početi raditi bilo što, kao u Humeovoj partiji biljara, prkoseći pritom svakoj teoriji i svakom mogućem iskustvu. Ništa osim “zdravog razuma”, možda će netko dometnuti. No, što bi uopće bio “zdrav razum” koji se ne oslanja ni na logiku ni na iskustvo?

Dakle, postavlja se pitanje znamo li je li naša sigurnost u pogledu stabilnosti prirode opravdana i – budući da nije – pitanje shvaćanja odakle potječe naše subjektivno uvjerenje koje nam dopušta da svakodnevno, s potpunim pouzdanjem, držimo da će stvarnost i u budućnosti biti konstantna. Poznato je da je

Hume vjerovao kako nas samo naviknutost na empirijske konstante može uvjeriti u to da će budućnost nalikovati prošlosti bez da pritom ima ičeg racionalnog u temelju našeg rasuđivanja. Drugim riječima, umjesto da dokazuje kako doista postoji uzročna nužnost, skeptički filozof će se ograničiti na to da razotkrije psihološke izvore uvjerenosti u postojanje te nužnosti. Kant, a zatim i Karl Popper, Humeovi nasljednici, nisu bili zadovoljni tim rješenjem te su na druge načine pokušali doskočiti izazovu postavljenom pred razum.

Počnimo s najrecentnijim, Popperovim rješenjem koje je prvi put predloženo u njegovom slavnom djelu *Logika znanstvenog otkrića* te je doručivano u kasnijim radovima.

Ovo je rješenje u načelu vrlo jednostavno. Kad bismo pitali Poppera što nam jamči da se humeovske biljarske kugle neće početi ponašati po fantastičnim scenarijima, on bi nam odvratio da nam ništa ne može to jamčiti i, nadalje, da je to dobro jer ta mogućnost nema ništa fantastično sama po sebi te je treba uzeti zaozbiljno.

Popper smatra da naša predviđanja o budućnosti zapravo sačinjavaju teorijske hipoteze koje je suštinski moguće opovrgnuti novim eksperimentima, odnosno eksperimentima koji još nisu utvrđeni. Neka teorija je znanstvena, smatra Popper, upravo po tome da u načelu može biti pobijena eksperimentom.

Intrinzična osporivost znanstvenih pretpostavki objašnjava dinamiku eksperimentalne znanosti, neprestano kretanje tijekom kojeg fizičari predlažu nove hipoteze, pobijaju stare i podvrgavaju suprotstavljene teorije upornim ispitivanjima. Tvrdeći to, Popper se suprotstavlja “induktivizmu” prema kojem se konačna istina neke teorije uspostavlja umnožavanjem njenih empirijskih “verifikacija”. No, koliko god bio velik broj eksperimentalnih verifikacija kojima podvrgnemo neku teoriju, ona uvijek može biti opovrgnuta nekim novim eksperimentom te može biti nadiđena nekom novom, snažnijom teorijom koja nanovo ocrtava fizikalne mogućnosti. Zbog toga nije moguće tvrditi, “pozivajući se na fiziku”, da je taj i takav događaj definitivno nemoguć: on je nemoguć samo po sadašnjem stanju znanosti, pri čemu valja dodati da mi nikad ne možemo predvidjeti kako će budućnost izgledati.

Prema tome, bespotrebno se pitati (kao što su činili Hume i empiristi nakon njega) zbog čega smo uvjereni da će Sunce sutra izaći, da će sve živo jednom umrijeti ili da je kruh hranjiv. Ništa nas ne može ili ne mora uvjeriti u to i to zbog jednostavnog razloga: ništa nije nužno i ništa nije uvijek bilo na snazi.

U *Objektivnoj spoznaji*, Popper je ustvrdio da je tri primjera “utvrđenih zakona” moguće učinkovito pobiti: zakon po kojem Sunce zalazi svaka dvadeset i četiri sata pobio je Pitija Marsejski kad je u polarnim područjima otkrio “zaleđeno more i ponoćno Sunce”;

zakon prema kojem svako živo biće mora umrijeti pobijen je “otkrićem da bakterije nisu osuđene na smrt, budući da razmnožavanje diobom nije smrt”; zakon po kojem je kruh hranjiv (jedan od najdražih Humeovih primjera) pobijen je onaj dan kad su “ljudi koji su jeli kruh umrli od ergotizma”.²²

Vratimo se sad biljarskim kuglama i recimo, slijedeći Poppera, da bi se one mogle početi ponašati neočekivano u budućnosti, bilo zato što bismo mogli promijeniti okolnosti eksperimenta – npr. oblažući ih metalom i stavljajući ih u snažno magnetsko polje – bilo zato što ćemo jednog dana, uz pomoć naprednih znanstvenih sredstava koja nam trenutno nisu na raspolaganju, pronaći način da promijenimo gravitacijsko polje unutar kojeg se te kugle kreću. Evo načela Popperova rješenja Humeova problema: svaki događaj, bez obzira na to kako se neobičan doimao, u načelu je kompatibilan s trenutnim ili budućim stanjem znanosti. Dakle, nijedan događaj ne možemo isključiti pozivajući se na razum, bilo u vidu logike bilo u vidu eksperimentalne znanosti.

Zašto sam rekao da je to rješenje ravno pogrešnom razumijevanju stvarnog problema koji je formuliran u *Istraživanju o ljudskom razumu*? Najprije treba primijetiti da je popperovsko rješenje ograničeno na imaginarij istovjetan onomu znanstvene fantastike. Što od nas falsifikacionizam traži da prihvatimo u pogledu znanstvene teorije? Prvenstveno to da će

u budućnosti takve teorije možda biti pobijene u korist nekih drugih teorija koje trenutno nisu razvijene. Popper pruža primjere pobijanja koji očitó pripadaju prošlosti, dok je načelo njegove epistemologije projiciranje mogućnosti radikalnog raskida u budućnost; poznatih raskida kao što je, primjera radi, zastarijevanje newtonovske dinamike nakon razvoja revolucionarne opće relativnosti ili kvantne fizike koje čovjek 18. stoljeća nije mogao predvidjeti. Čak i ako ne možemo spoznati niti naslutiti kako će fizika ili biologija izgledati u budućnosti, možemo bar prihvatiti mogućnost da će se buduća eksperimentalna znanost razlikovati od sadašnje znanosti onako kako se sadašnja znanost razlikuje od znanosti koja je bila dominantna prije nekoliko stoljeća. Da bismo pristupili popperovskoj epistemologiji, trebamo tek zamisliti neki neodređeni znanstvenofantastični scenarij, budući da ćemo se umjesto zamišljanja nekog pozitivnog sadržaja buduće znanosti naprosto ograničiti na to da priznamo mogućnost kako će taj budući sadržaj biti posve drugačiji od onoga što trenutno znamo.

U čemu se ogleda Popperovo pogrešno razumijevanje Humea? Popper zapravo formulira slijedeći problem: mogu li naše teorije biti pobijene u budućnosti novim eksperimentima? Dakle, njegov problem je *epistemološki*; tiče se naravi znanstvene spoznaje. No, on nije *ontološki*, za razliku od Humeova problema, koji se ne tiče tek stabilnosti naših te-

orija, već stabilnosti *procesa*, odnosno samog zakona fizike. Popper putem falsifikacionizma ne dotiče ontološki problem. On nam zapravo kaže da novi eksperimenti mogu pobiti naše teorije, no on nikad ne sumnja u to da će stari i dobro poznati eksperimenti u budućnosti rezultirati istim ishodom. Prema Popperu, u potpuno jednakim okolnostima isti će se eksperimenti odviti onako kako su se uvijek odvijali; samo će nepredviđene okolnosti dovesti do nepredviđenih rezultata. U nepromijenjenim okolnostima, kaže Popper, nikad nećemo vidjeti da Sunce bježi gravitaciji i “bježi” iz sustava koji nosi njegovo ime; nikad nećemo vidjeti da kruh, po svojem sastavu isti kao i ranije, odjednom postane otrov za onoga tko se njime hrani. Da se to dogodi, više ne bi bila riječ o znanosti koja mora revolucionarno preobličiti svoje teorije da bi ih prilagodila rezultatima novih eksperimenata, nego o eksperimentalnoj znanosti koja je zapravo postala nemoguća jer su prestali vrijediti sami zakoni fizike. Kad bi, u jednakim okolnostima, pojave dovodile do apsolutno drugačijih učinaka, potpuno nepredvidivim od jedne do druge prilike, onda bi sama ideja verifikacije ili – sukladno Popperovu terminu – “koroboracije” teorija eksperimentalnom metodom bila dokinuta jer ova ideja uvijek počiva na ponovljivosti istog eksperimenta u istim okolnostima. Zapravo, znanstveno eksperimentiranje nikad ne polazi od nekog pojedinačnog promatranja koje znanstvenici prihvate zbog

navodno pouzdane naravi svjedoka; njega čini bitna mogućnost svakog laboratorija da ponovi početno promatranje slijedeći isti protokol. Čak i statistički zakoni počivaju na određenoj konstantnosti rezultata koja nam dopušta da se verificira, u istim uvjetima eksperimentiranja, ako već ne isti učinak, onda barem isti niz vjerojatnosti za raspon učinaka koji je stabilan. Ako se dokine svaka konstantnost rezultata u identičnom eksperimentu, onda će načelo eksperimentiranja – ponavljanje pojave u istim uvjetima po volji – propasti, a s njim i mogućnost prirodnih znanosti, neovisno o tome jesu li njihove teorije determinističke ili probabilističke.⁹³

B) ZLOČIN PROFESORA PRISSA

Hipoteza o budućem svijetu u kojem bi sama znanost postala nemoguća je Humeov problem. Popperov problem – uvjerenje s obzirom na naše teorije – problem je znanstvene fantastike; on je zadan unutar fantastike koja pretpostavlja da će znanost uvijek u budućnosti biti moguća. No, Humeov problem koristi drugi imaginarij, imaginarij izvanznanstvene fantastike, fantastike svijeta koji je postao odveć kaotičan da bi dopustio primjenu znanstvene teorije (štogod to bilo) na stvarnost. Vidimo da razlika između dvije vrste fantastike – SF i XSF – nosi stvarni metafizički

ulog, budući da je krivo prepoznavanje Poppera nave-
lo da svoj epistemološki problem pobrka s Humeo-
vim ontološkim problemom.

Kako bismo sumirali razlike između Humeova
i Popperova problema, vratimo se na primjer biljarske
kugle i njezinih fantastičnih putanja. Prema Humeu,
pitanje glasi: što nam jamči da kugla neće krenuti pu-
tanjom koja nije samo nepredviđena nego i u načelu
nepredvidljiva, putanjom koju se ne može modelirati
jer izmiče ne samo svakom poznatom zakonu nego i
svakom spoznatljivom zakonu? Popper smatra da je
pitanje sljedeće: što nam jamči da u novim okolnos-
tima, u kombinaciji s nepoznatim zakonima, u nekoj
neodređenoj budućnosti kugla neće krenuti putanja-
ma koje na temelju onog što trenutno znamo ne mo-
žemo predvidjeti, ali bi ih znanost barem u načelu
jednom mogla predvidjeti? Prvo pitanje stoji izvan
granica znanstvene fantastike, dok joj drugo pitanje u
potpunosti pripada.

Jedan znanstvenofantastični tekst savršeno
oslikava ovu razliku, kao da je napisan upravo za tu
svrhu. Radi se o *Biljarskoj kugli*, kratkoj priči Isaaca
Asimova. Ova se kratka priča nalazi na kraju zbir-
ke *Asimovljevi misteriji* u kojoj je znanstvena fanta-
stika kombinirana s detektivskim pričama. U *Biljar-
skoj kugli* Asimov prepričava moguće ubojstvo koje
je isplanirao genij teorijske fizike, specijalist za teo-
riju relativnosti. Oružje ubojstva biljarska je kugla.

Kao što ćemo vidjeti, zaplet u cijelosti počiva na ne-
predviđenoj putanji biljarske kugle, no priča je u sr-
ži smisljena samo ako nepredviđenu narav putanje ra-
zumijemo u okviru Popperove problematike, dakle
ako se krećemo unutar imaginarija znanstvene fanta-
stike, a ne u izvanznanstvenom području Humeove
problematike.

Prisjetimo se radnje. Pripovjedač, znanstveni
novinar, u svojim dnevničkim zapisima priznaje ka-
ko sumnja da je najveći znanstvenik njegovog vreme-
na, profesor James Priss, odgovoran za ubojstvo. Za-
tim prepričava niz događaja: iako je svojevremeno bio
cijenjen više nego bilo koji drugi znanstvenik, James
Priss uvijek je živio u sjeni Edwarda Blooma, svog
druga iz mladosti i razrednog kolege koji je, premda
nije imao talenta za teoriju, bio genij u primjeni na-
japstraktnijih teorija svog vremena, naročito Prisso-
vih teorija. Bloom je bio neka vrsta Edisona na n-tu
kome su praktički izumi donijeli bogatstvo i slavu, što
je Prissa, čija čuvenost nikad nije nadišla ograničeni
ugled koji uživaju profesionalni znanstvenici, činilo
tjeskobnim. Neizraženo rivalstvo i neka vrsta među-
sobne ljubomore razvila se među ovom dvojicom bu-
dući da je svaki od njih potajno zavidio na priznanju
koje je ovaj drugi uživao te se to rivalstvo kristaliziralo
u tjednoj partiji biljara, sporta koji su Priss i Bloom,
dva respektabilna igrača, igrala još od svoje mladosti.

To neprijateljstvo, skriveno ispod uljudnosti i prijateljstva, pokaže se kad Bloom ustvrdi da je primijenio Prissovu teoriju na antigravitacijsko polje. Priss je ovom teorijom, za koju je dobio svoju drugu Nobelovu nagradu, dokazao mogućnost da se elektromagnetskim poljem ponište učinci gravitacije: elektromagnetsko polje trebalo je suprotstaviti gravitacijskom polju nakon čega bi utjecaj gravitacije bio neutraliziran. Priss je smatrao da je tako nešto moguće samo u teoriji, dok bi u praksi bilo neostvarivo budući da bi zahtijevalo beskonačno, dakle nemoguće elektromagnetsko polje. Bloom je izazvao tu tvrdnju i objavio da će proizvesti antigravitacijski uređaj bez beskonačnog elektromagnetskog polja. Rasprave između dvojice znanstvenika postale su usijane i na kocki je bila sama njihova reputacija; nakon godinu dana, Bloom je objavio da je ispunio obećanje te je pozvao pripadnike sedme sile da svjedoče javnoj demonstraciji njegovog trijumfa. Isto tako je podmuklo pozvao profesora Prissa da ospori tu veličanstvenu primjenu svoje briljantne teorije dok su oči svijeta uprte u njih.

Nakon što su se svi uzvanici okupili, Bloom svakom od njih nudi da posjeti laboratorij gdje ih čeka nevjerojatni uređaj. Nasred sobe, zatrpane raznim uređajima, stoji biljarski stol, a nasred tog stola nalazi se vertikalna svjetlosna zraka. Bloom objašnjava: on nikad nije testirao svoju antigravitacijsku zraku na materijalnom predmetu, iako je siguran da će ona

dobro funkcionirati. Htio je Prissu ukazati čast da pošalje biljarsku kuglu do zrake na središtu. To bi bila vrhunska podvala, i to pod krinkom odavanja počasti znanstveniku, budući da bi Priss bio izvrgnut ruglu pred cijelim svijetom igrajući partiju biljara u kojoj bi doživio konačan poraz. Prema Bloomovim predviđanjima, kugla, bez težine u snopu zrake, polako se trebala uzdizati po vertikali. Svi sudionici, uključujući Prissa, nosili su tamne naočale zbog svjetla koje je emitirala zraka. Nitko nije mogao vidjeti Prissov izraz lica tijekom Bloomova izlaganja. Iako paraliziran u početku, Priss se sabrao. Približio se stolu i dugo se namještao. Potom je udario kuglu koja je slijedila kompliciranu putanju, odbila se i ušla u svjetlosnu zraku. Nastupila je zaglušujuća buka; svi su bili izvan sebe; jednom kad se sve smirilo, sudionici su otkrili da je Bloom mrtav, probušen biljarskom kuglom koja mu je prošla kroz srce.

Nastupio je potpuno nepredviđeni događaj: kugla je pošla putanjom koja nije neprirodna samo sa stajališta naše fizike, nego i sa stajalište Prissove i Bloomove fikcionalne fizike. Kad bi ova priča bila humeovska, dakle izvanznanstvena fantastika, svaka riječ o ovom neprirodnome događaju bila bi suvišna pa bi nas, kao čitatelje, zaplet razočarao. Srećom, ovo je znanstvenofantastična priča, dakle popperovska, i zaplet vodi prema briljantnom raspletu. Priss konačno u znanstvenim terminima objašnjava uzrok katastrofe,

koju je previdio, budući da je uvijek sporo mislio. Eksplozija je nastupila, kaže, zbog činjenice da se predmet u nultoj gravitaciji ne može ponašati kao bestežinski predmet; on se, kao objekt bez mase, mora kretati brzinom fotona, odnosno brzinom svjetlosti. Priča se zaključuje tjeskobnim preispitivanjem novinara-pripovjedača: što ako je Priss konačno, suočen s opasnošću da njegova reputacija bude ukaljana naočigled sviju, shvatio što će se dogoditi i izračunao putanju potrebnu da ga biljarska kugla osveti jednom zauvijek?

Očito je da je priča dobra zato što je popperovska: počiva na činjenici da je događaj, koji je doista bio nepredviđen, u načelu zapravo predvidljiv budući da može biti objašnjen zakonom fizike. Ulog priče počiva upravo na mogućnosti – koju je nemoguće dokazati – da je Priss zapravo previdio što će se dogoditi. To predviđanje mora biti moguće da bi priča bila efektna; dakle, događaj je podložan teorijskom zakonu, no nikad neće biti moguće saznati je li znanstvenik spoznao ovaj zakon dovoljno rano da počini zločin.

S onu stranu ove priče, pred nama se ukazuje općenitiji zaključak o književnoj vrijednosti dviju vrsta fantastike: samo nam znanstvena fantastika dopušta oblikovanje priče, naraciju koja je zasigurno maštovita, ali koherentna. Zapravo, dok smo u području znanstvene fantastike, nastanjujemo svijet u kojem se fizika (kao teorija i kao priroda) razlikuje od naše,

ali čiji zakoni nisu naprosto ukinuti: dakle, ne pričamo o svijetu u kojem se baš bilo što može bilo kada dogoditi. Dakle, priče još uvijek mogu biti ispričane jer imamo posla sa svjetovima, s uređenim totalitetima, iako njima upravlja neki drugi poredak. Pojedinci u tim svjetovima mogu djelovati, kao što u našem slučaju planiraju ubojstvo, jer uvijek mogu predvidjeti posljedice svojih akcija. S druge strane, u izvanznanstvenoj fantastici, uspostava bilo kakvog poretka ne čini se izglednom, zbog čega se nijedna priča ne da ispričati. Ako postoji priča, onda nije u pitanju jedan od izvanznanstvenofantastičnih *svjetova* jer svijet u kojem znanost ne bi mogla naći svoje mjesto više ne bi bio svijet, nego čisti kaos, čista raznovrsnost u kojoj nema nikakvog poretka. Upravo je to Kantova teza s kojom dospijevamo do rješenja Humeova problema: prema *Kritici čistog uma*, kad zakoni ne bi bili nužni, nikakav svijet ili svijest ne bi nastali, ne bi bilo ničeg osim čiste mnoštvenosti bez ikakve kohezije ili razvoja. Pokušat ćemo pokazati da se ovu tezu može osporiti jer je izvanznanstvenofantastični svijet ili čak mnoštvo takvih svjetova moguće zamisliti bez da se pritom zapadne u “nekoherentnost”. Pokušat ćemo pokazati kako metafizičku vrijednost ovih svjetova (ukazivanjem na to da ne možemo zanijekati mogućnost njihova postojanja), tako i njihovu književnu vrijednost (ukazivanjem na to da oni mogu poslužiti kao pozadina književnog zapleta).

3.
TRANSCENDENTALNA DEDUKCIJA
I TRI TIPA XSF SVJETOVA

A) KANTOVSKO ODBIJANJE
FANTASTIČNOG BILJARA

Kantov odgovor na Humeov izazov u *Kritici čistog uma* jest transcendentalna dedukcija ili, preciznije, “objektivna dedukcija kategorija”. Nju ovdje nije moguće detaljno rekonstruirati, zbog čega ću se ograničiti na to da izložim njezinu opću strategiju.⁰⁴ “Deduciranje” kategorija razuma u Kantovu vokabularu znači legitimiranje njihove primjene na iskustvo. Ta legitimacija nije očita sama po sebi jer su kategorije “univerzalne forme” poput uzročnosti (iz istog uzroka uvijek će uslijediti isti učinak), dok nam iskustvo predstavlja uvijek pojedinačne situacije. Deduciranje kategorije uzročnosti (Kant je prepoznao 11 drugih kategorija, no one nas ne zanimaju) jednako je rješavanju Humeova problema, budući da se njime utvrđuje da će prepoznati uzroci, pod istim okolnostima, univerzalno polučiti iste učinke. Kant, dakle, namjerava legitimnim učiniti naše vjerovanje u nužnost prirodnih zakona, no on to ne čini onako kako bi to učinio spekulativni metafizičar, primjerice Leibniz. Odgovor lajbnicovca na Humeov izazov nesumnjivo bi bilo dokazivanje postojanja mudrog Boga koji se “posvetio” stvaranju

i očuvanju najboljeg od svih mogućih svjetova – našeg svijeta. Konstantnost svijeta zajamčena je nepromjenjivom mudrošću suverenog Bića. Znamo da Kant ne slijedi ovaj put jer općenito odbija svaki oblik spekulativne misli čiji je osigurač apsolutna istina. Namjesto toga, njegova se strategija ogleda u predlaganju konstantnosti zakona fizike *dokazom preko kontradikcije*.

Tu poziciju možemo predstaviti na sljedeći način. Hume pita: što nam dopušta da isključimo mogućnost koju je prizvao, mogućnost da biljarske kugle odu fantastičnim putanjama zbog čiste nestabilnosti zakona fizike? Načelo Kantova odgovora je sljedeće: ni u kojim okolnostima ne bismo mogli zapaziti scenu koju zamišljamo jer bi ono što nju omogućuje – kontingencija prirodnih zakona – ujedno nemogućim učinilo bilo koje zapažanje ili svijest o predmetima. Dapače, scena s humeovskim kuglama zamisliva je kao scena upravo zato što dekor, odnosno pozadina na kojoj se odvija igra, ostaje čvrsto stabilan: biljarski stol, zadimljena soba u kojoj igrači stoje, tj. cijeli kontekst partije biljara pobija hipotezu o kontingenciji zakona. Taj kontekst svjedoči o sveobuhvatnijoj opstojnosti svijeta u kojem su kugle, o prirodi koja je ostala besprijeckorno podložna zakonima. Kad bi prirodni zakoni zakazali u pogledu kugli, onda bi to bilo zato što su općenito zakazali te bi se sam svijet urušio s njima, a sa svijetom, naravno, i svaka subjektivna predodžba tog svijeta.

Kant smatra da je Humeovo rasuđivanje manjkavo zato što razdvaja uvjete znanosti od uvjeta svijesti. Hume nam skicira situaciju pri kojoj bismo bili svjesni svijeta u kojem je znanost nemoguća. To je svijet u kojem bismo još uvijek mogli percipirati predmete – stolove, kugle – ali predmete s kojima se bilo što može dogoditi i koji su nedostupni znanstvenoj teoriji. No, za Kanta je svijest bez znanosti isto što i propast mišljenja: svijest ne može preživjeti bez znanosti, odnosno bez svijeta koji bi mogao biti znanstveno spoznat. Time se dokazuje da je nemoguće da se propast znanosti i prirodnih zakona jednog dana nama manifestiraju: mi nikad nećemo vidjeti Humeovu “biljarsku scenu”, i to ne zato što je apsolutno nemoguće da naš svijet jednog dana propadne, nego zato što bi propast tog svijeta *ipso facto* bila propast svake svjetovne forme, uključujući i svijest koja bi svjedočila ovom spektaklu.

Cilj nam sada nije rekonstruirati Kantovu argumentaciju do najsitnijeg detalja, nego ono što smatramo njezinim duhom, a on se iskazuje preko sljedeće gradacije:

1. Pretpostavimo da zakoni prestanu upravljati svijetom i da predmeti izgube svoju stabilnost. Znanost bi tada postala nemoguća, a mi to nikad ne bismo zamijetili; u najboljem slučaju bismo to mogli sanjati. Naime, za Kanta je razlika između percepcije i sna, što je posljedica

njegova idealizma, svodiva na razliku između predmeta koji se podvrgavaju fizikalnim konstantama i onih koji to ne čine. Budući da nikad nemam posla sa stvarima po sebi, nego samo s predodžbama, razlika između objektivne predodžbe (ploda mog iskustva) i himerične predodžbe (ploda moje imaginacije), svodi se na razliku između predodžbi koje su uredile kategorije (dakle, uzročno poredanih) i onih koje nisu uređene po nikakvom načelu, osim arbitrarnosti sukcesivnosti (snatrenja bez pojma). Kad bi se stvari u prirodi prestale podvrgavati uzročnim vezama, sve bi se doimalo kao san i mi ne bismo mogli ustvrditi jesmo li percipirali neku čudnu pojavu ili je ona nastala tijekom našeg sna, odnosno fantazije.

To je prva faza argumenta koju se može ilustrirati slavnom oniričnom scenom s cinoberom iz subjektivne dedukcije.⁰⁵ Kant piše: “Kad bi cinober bio sad crven, sad crn, sad lagan, sad težak; kad bi se čovjek preobrazio sad u ovaj, sad u onaj životinjski oblik; kad bi na najduži dan zemlja bila prekrivena sad plodovima, sad snijegom i ledom: onda moja empirijska uobrazilja ne bi čak dobila ni prigode da joj kod predodžbe crvene boje dođe u misli teški cinober.”⁰⁶ Treba naglasiti da je imaginarij koji Kant ovdje koristi, imaginarij u kojem sve ima konzistenciju sna, istovjetan imaginariju koji upotrebljava Hume u svojoj biljarskoj sceni; to je izvanznanstveni imaginarij, XSF

imaginarij. Kant, kao što sam već rekao, ne griješi kao Popper: on nije pomiješao izvanznanstvenofantastični problem sa znanstvenofantastičnim problemom. On se s Humeom suočava na njegovu terenu – u stvarnosti bezakonja – i suprotstavlja mu vlastitu ideju kaosa. Kaos protiv kaosa, cinober protiv biljara: kao prva žrtva kantovskog kaosa pada percepcija koja postaje nerazlučiva od fantazije.

2. No, kantovski kaos je čak i intenzivniji od onoga koji opisuje scena s cinoberom, što znači da je intenzivniji i od kaosa humeovske scene s biljarom. Kad bi zakoni nestali, smatra Kant, stvarnost ne bi mogla posjedovati čak ni konzistenciju sna u kojem još uvijek primjećujem stvari: cinober koji se raspada, ljude koji se pretvaraju u životinje i pejzaž koji prolazi kroz sva godišnja doba tijekom samo jednog dana. Zapravo bi bezakonita stvarnost bila odveć nestabilna za raspoznavanje takvih entiteta koji su u stalnom postajanju: svaki entitet bi implodirao čim bi nastao i ne bi bilo vremena da se bilo što odijeli od bilo čega drugog.

3. Budući da bi svaki oblik temporalnog kontinuiteta bio ukinut, ja ne bih mogao opstati u obliku samosvijesti sposobne da svjedoči spektaklu ovog zastrašujućeg razaranja jer bi moje sjećanje nestalo čim bi se pojavilo. Od svega bi ostala samo punktualna i neprestana amnezna intuicija kaotičnog trenutka bez

gustoće i bez odnosa s prošlošću. Stvarnost, nakon što je postala nestvarnija od sna, puno manje stvarna nego san, usisala bi san takvog uništenja u svoje ništavilo. Ne bi opstalo ništa osim čiste kaotične mnoštvenosti, bez svijesti i bez konzistencije.

Vidimo dakle da je Kantova demonstracija *činjenična* demonstracija: budući da bi kontingencija zakona, kakvom ju je zamislio Hume, podrazumijevala dokidanje predočavanja i svijeta, sama činjenica da postoji predočavanje svijeta dovoljna je da pobije humeovsku hipotezu. Uz to je nužno dodati, a na to ću se vratiti kasnije, da s opovrgavanjem hipoteze o kontingenciji zakona fizike kantovski pristup unaprijed osuđuje izvanznanstvenofantastični imaginarij kao potencijalno književni žanr. Takav imaginarij osuđen je da bude prikaz monotonije čistog nereda u čijoj srži ništa ne opstaje i ništa se ne može razlučiti od bilo čega drugoga.

B) MOGUĆNOST NEKANTOVSKIH SVJETOVA

Taj nas opis izvanznanstvenog imaginarija svejedno upućuje na moguću slabost Kantova rješenja. Na koncu, što nas sprečava da zamislimo izvanznanstvene svjetove koji bi bili mnogo stabilniji i zato mnogo zanimljiviji od onih što ih opisuje Kant? Zašto ne bis-

mo mogli zamisliti svjetove koji ne bi bili podložni nužnim zakonima; dakle, svjetove koji su nestabilni, sposobni da se tu i tamo apsurdno ponašaju, ali u cjelini pravilno, iako ta pravilnost nipošto ne slijedi iz nužnih uzročnih procesa? Drugim riječima, zašto Kant isključuje mogućnost svjetova koji bi bili pravilni, ali s približnom pravilnošću koja ne bi bila izvedena iz nekog univerzalnog zakona? Zašto bi bezakoniti svijet beziznimno morao biti frenetično nekonzistentan?

Kant kaže: kad naš svijet ne bi bio podložan nikakvom nužnom zakonu, ništa od tog svijeta ne bi opstalo. No mi mu želimo odgovoriti: svijet koji ne bi bio podložan ijednom zakonu, ne bi imao išta više razloga da bude kaotičan nego da bude uređen – on mora biti podjednako sposoban za jednu ili drugu opciju budući da mu ne možemo nametnuti granice. Na dubljoj razini, čini se da Kant uvodi implicitni zakon koji mu omogućuje da stavi znak jednakosti između svijeta bez nužnih zakona i radikalnog kaosa: to je probabilistički zakon. Evo Kantova implicitnog argumenta: kad svijetom ne bi upravljao zakon, kad bi on u nekom svom dijelu bio nasumičan, tad bi bio potreban nevjerovatan slučaj da se oblikuje globalni i trajni poredak poput prirode koja nas okružuje. No, ako je to Kantov argument, onda mu je lako odvratiti kako nema razloga zašto bi svijet koji se ne podvrgava ijednom zakonu slijedio probabilistički, statistički ili

kakav god već zakon. Ništa ne priječi da se svijet, protivno svakoj razumnoj vjerojatnosti, oblikuje kao globalni poredak u čijoj bismo srži svejedno mogli naići na neke detalje "izvan kontrole", poput Humeovih biljarskih kugli. Uviđamo, dakle, da slabost transcendentale dedukcije izvire iz praktične nedostatnosti XSF imaginarija: dublja izvanznanstvenofantastična imaginacija spriječila bi Kanta da isključi mogućnost da bi se svijet u budućnosti mogao preoblikovati u bezakoniti svijet ili čak magućnost da mi već obitavamo u takvom svijetu čiji se kaotični detalji još nisu jasno pomaljali. Na kraju njegovo rješenje Humeove enigme transcendentale dedukcijom – načina dokazivanja nužnosti zakona fizike, njihove buduće opstojnosti – ne bi ni njemu samome djelovalo zadovoljavajuće kao u prvi mah.⁹⁷

Ako pokušamo produbiti hipotezu o svjetovima izvan znanosti, onda ćemo primijetiti da Kantova teza, po kojoj znanost i svijet dijele uvjete mogućnosti (prvenstveno nužnost zakona), nakon pomnijeg ispitivanja više nije održiva. U stanju smo zamisliti koliko god hoćemo svjetova koji joj proturječe.

Možemo zamisliti tri tipa izvanznanstvenih svjetova, pri čemu jedan tip odgovara nečemu što je Kant opisao, dok druga dva izlaze izvan okvira njegova imaginarija:

a. Svjetovi koje ćemo nazvati tip 1: to su mogući svjetovi koji su nepravilni, ali svjetovi čija nepravilnost ne pogađa znanost ili svijest. Ne radi se o izvanznanstvenim svjetovima u strogom smislu jer oni još uvijek dopuštaju bavljenje znanošću. No, ovi svjetovi proturječe tezi prema kojoj je stroga nužnost zakona uvjet za mogućnost znanosti, kao i za mogućnost svijesti. Ovi svjetovi poznavali bi neuzrokovane događaje, no nastup ovih događaja bio bi odveć rijedak, odveć “spazmodičan” da ugrozi bilo znanost bilo svijest. Takve događaje sačinjavali bi opazivi raskidi uzročno-posljedičnog poretka, no bilo bi nemoguće te raskide reproducirati po nekom pravilu.

Svjetovi tipa 1 ne bi ugrozili znanost jer je znanost strukturalno indiferentna prema događajima koji su dostupni samo svjedočanstvu, ali ne i protokolima opažanja. Kad bi u ovom svijetu netko tvrdio da je zamijetio iznimnu pojavu u svega nekoliko trenutaka, znanstvenici ne bi imali ništa za reći o tome. To nije zato što bi sumnjali u dobru vjeru svjedoka, čak ni zbog toga što bi ga smatrali ludim ili žrtvom halucinacija, nego jednostavno zato što se znanost ne može baviti događajima čije se opažanje ne podvrgava postupku koji jamči njihovu ponovljivost. Čak i kad bi porastao broj svjedočanstava o događajima koji su sa stanovišta fizike nevjerovatni, čak i kad bismo bili spremni prihvatiti ideju da živimo u svijetu u kojem se dogodilo nešto fizički nemoguće, eksperimentalna

znanost još uvijek doslovno ne bi marila za takve događaje niti bi je oni ugrozili budući da njezina domena, ponovljivi eksperimenti, ne bi bila narušena ovim tipom kaosa. Što se znanosti tiče, svaka “punktualno neuzrokovana” pojava ili ne postoji ili njezin uzrok još uvijek nije otkriven. Dakle, ta pojava ne bi imala posljedica za postojanje znanosti.

Ne vidimo kako bi svijest mogla propasti. San i halucinacije nastavili bi postojati kao različiti od percepcija apsurdnih pojava. Naravno, svi svjedoci neuzrokovanih događaja načelno bi se morali zapitati jesu li nešto takvo sanjali ili halucinirali, no imali bi dobre razloge da odbace tu mogućnost. Naime, u ovom tipu svijeta koji je većinom pravilan, oni bi mogli zapaziti da kontekst događaja ne odgovara kontekstu sna (oni ne bi spavali niti bi se budili nakon svojih opažanja) ni halucinacije (halucinacija bi u ovom svijetu bila povezana s nekim izvjesnim i prepoznatim patologijama). Nadalje, u određenim slučajevima oni bi se mogli pozvati na intersubjektivnost kao pouzdan kriterij, budući da bi se neki od neuzrokovanih događaja mogli odviti ispred mnoštva svjedoka koji bi jedni drugima bili jamci da nisu sanjali. To bi bio univerzum u kojem bi uz netaknutu sferu događaja “za znanstvenike” (koji se mogu ponoviti u laboratoriju) postojali i događaji “za svjedoke” koji bi nastupili tu i tamo, neponovljivi, nefrekventni, ali ipak prilično stvarni.

Budući da su neuzročni svjetovi tipa 1 doista zamislivi, dokazano je da ni znanost ni svijest za svoj uvjet nemaju mogućnost strogo univerzalne primjene načela uzročnosti. Znanost i svijest bi bile moguće u svijetu u kojem načelo uzročnosti povremeno zakaže.

b. Svjetovi tipa 2: ovo su svjetovi čija je nepravilnost dovoljna da dokine znanost, ali ne i svijest. Ovo su pravi izvanznanstvenofantastični svjetovi. U tom svijetu, nijedna sfera ne bi bila neokrznuta neuzročnim neredom. Laboratorijski eksperimenti davali bi najrazličitije rezultate dokidajući mogućnost konstitucije prirodnih znanosti. No u ovom svijetu, i u tome je vrhunac nekonzistentnosti, svakodnevni život mogao bi se zasnovati na stabilnostima koje su zasigurno vrlo relativne, ali još uvijek dovoljno moćne da dopuste svjesno postojanje. U ovom svijetu “stvarima” bi se događale “nezgode” i materijalni predmeti bi počesto znali “skrenuti s puta”; te nezgode bile bi prerijetke da unište sav ljudski život, ali ne toliko rijetke da dopuste pouzdano znanstveno eksperimentiranje. To bi bio svijet koji bi se na svojim rubovima ponašao hirovito, ali ovaj hir ne bi se odnosio ni na kakvu skrivenu namjeru. Bio bi to svijet u kojem bismo događaje mogli zapisati samo u obliku *kronike*. Uz pretpostavku da se u tom svijetu možemo poslužiti nomenklaturom naših teorija, rekli bismo: “od tada do tada, priroda ‘laboratorija’ prestala je biti rela-

tivistička i vratila se newtonovskoj dinamici”; ili: “od tada do tada”, nastupila je prava “renesansa” kvantne fizike, posebno u laboratorijima južne hemisfere, itd. Dakle, ne možemo više iz prirode izdvojiti univerzalne, strogo znanstvene zakone; možemo samo bilježiti varijacije ponašanja koje vrlo različite teorije (od kojih je svaka prikladna za određeno vrijeme i mjesto) potencijalno mogu opisati.

No, budimo precizni: istina je da nikakva očita nepravilnost nije dovoljna kao dokaz nepostojanja zakona ispod nereda na površini. Kakvo god bilo očitovanje nereda, mi uvijek možemo ispod njega, kako je poslije Leibniza naglašavao Bergson, ustanoviti nepoznat red, red koji ne nalikuje ni na kakav red koji smo očekivali. U izvanznanstvenom svijetu, dakle, mogli bismo uvijek zamisliti da prividnim neredom prirodnih kronika upravlja skriveni zakon. No u tom svijetu oni koji bi ustrajali u potrazi za tim skrivenim zakonom ispod apsurdne varijabilnosti prirode izgledali bi kao ekscentrici ili kao naši suvremenici koji još uvijek pokušavaju pronaći kvantitativni zakon koji bi mogao objasniti i predvidjeti tijek ljudske povijesti.

U tom svijetu, da proširimo raniju metaforu “nezgoda koje se događaju stvarima”, bili bismo usred predmeta, pomalo kao motorist između drugih vozila: općenito bismo se mogli oslanjati na to da će se stvarnost ponašati razumno, ali nikad ne bismo mogli isključiti mogućnost da se počne ponašati apsurdno,

baš kao što nikad ne bismo mogli isključiti mogućnost da se očešemo o vozača koji ne poštuje prometna pravila. Veći oprez bio bi posljedica prirode koja je sposobna za skretanje, ali je u cjelini gotovo “pravilna”. “Nezgode na cesti” tako se mogu podvrgnuti frekvencijskim zakonima te bi se naš oprez mogao obrazovati prema tim frekvencijama, čak i kad u glavi nemamo točne postotke proizašle iz procjene rizika. Isto bi se moglo reći za prirodu tipa 2: uvjerljivost stvarnog ponašanja bila bi dovoljna da načinimo opću empirijsku statistiku u ovoj prirodi, da djelujemo i živimo u njoj, iako na bolno nesiguran način budući da općenita frekvencija nikad ne isključuje razarajuću iznimku. Sve u svemu, prirodna pravilnost bila bi analogna društvenoj pravilnosti: ona bi bila dovoljno stabilna da dopusti svakodnevno postojanje, ali odveć nepredvidljiva za točna predviđanja ili za izbjegavanje iznenadne katastrofe.

Priznamo li određenu “statističku” konstantnost svjetovima tipa 2, ne bismo li time implicitno priznali da je začetak prirodne znanosti (makar one koja je frekvencijska i u embrionalnom stadiju) još uvijek moguć? Dakle, da bi analogija između dvaju pravilnosti – društva i prirode tipa 2 – bila preciznija i da bi nam omogućila da mislimo svijet koji ne bi bio dostupan eksperimentalnoj znanosti, moramo joj pridodati historijsku dimenziju. Pretpostavimo da čovjek s kraja 18. stoljeća pokuša procijeniti približnu

frekvenciju nezgoda kočija u onodobnom Parizu. Da je ovaj čovjek znao da će se broj nezgoda kočija u Parizu 19. stoljeća kretati prema nuli, zaključio bi da je na prijelazu stoljeća sjajno povećana razina sigurnosti putovanja konjskim zapregama. Ono što ne bi predvidio je to da su kočije gotovo potpuno istisnute vozilima koja u njegovo vrijeme nisu postojala. Dakle, društvena pravilnost koja nam omogućuje da u kratkoročnim i srednjoročnim intervalima ustanovimo brojčano izrazivu vjerojatnost ponašanja drugih neovisno o pojedinačnoj nepredvidljivosti, skupčana je s mogućnošću historijske promjene na najvećoj razini: nepredvidljive promjene u najdubljem smislu, budući da je nju nemoguće podvrgnuti ikakvom kvantitativnom zakonu. No, epohalne promjene koje ne mogu biti upisane u eksperimentalne uzročne zakone nisu poništile sve tragove društvene pravilnosti čak ni na vrhuncu povijesnih previranja, odnosno na prijelazu iz jednog razdoblja u drugo. Mogli bismo, na tom tragu, ustvrditi da bi “ljudi” u svjetovima tipa 2 znali za “prijelaz između prirodnih razdoblja” koja ovise o progresivnim, ali radikalno nepredvidljivim preobražajima konstanti svakodnevice, preobražajima koji izmiču svakom pokušaju utvrđivanja njihove frekvencije. No, nasuprot uzrocima koje možda i možemo otkriti iza historijske promjene, ovi preobražaji bili bi potpuno lišeni dokazivih uzroka: oni bi u prirodi otvarali nova “razdoblja” čije bi dugoročne modifika-

cije bile pridodane kratkoročnom “podrhtavanju stvari”. U ovom bi svijetu bezuzročni događaji satkali, s one strane svake stroge vjerojatnosti, promjenjive, začudne pravilnosti po kojima bi ljudi, u dobru i u zlu, nastojali živjeti. Ukratko, zamisliva je takva priroda, sposobna za nebitne hirove i epohalne promjene, a s njom i odvajanje uvjeta znanosti od uvjeta svijesti. Svijet u kojem bi uvjeti znanosti nestali nije nužno svijet u kojem bi bili dokinuti i uvjeti svijesti. Svijet bez znanosti ne znači propast mišljenja.

c. Konačno, treći tip univerzuma lišenog nužnih zakona više ne bi bio svijet: to bi bio univerzum u kojem bi promjene koje stvaraju nered bile toliko učestale da bi, sukladno primjeru kaosa koji Kant opisuje u objektivnoj dedukciji, uvjeti znanosti kao i uvjeti svijesti bili dokinuti.

Dakle, među tri kategorije univerzuma koje smo zamislili, vidimo dva koja proturječe transcendentnoj dedukciji i jedan koji će konstituirati izvanznanstvena fantastika: svijet tipa 2 ili XSF-2 svijet.

Ovaj XSF-2 svijet ima dvostruku važnost. Najprije, sama njegova zamislivost ravna je dvostrukom neuspjehu Kanta i Poppera da riješe Humeovu enigm: ne znamo kako pomoću razuma pobiti mogućnost postojanja takvih svjetova. Dakle, očit je spekulativni smisao pokazivanja mogućnosti izvanznanstvene prirode koji nas poziva da se ponovno

posvetimo Humeovu izazovu. Zapravo izgleda da su dva prethodna pokušaja obnovila našu vjeru u nužnost prirodnih zakona i njihovu buduću stabilnost. No, unatoč tome otkrili smo da kontingencija prirodnih zakona nije apsurdna hipoteza, odnosno da je zamisliva i nepobijena (od strane Kanta i Poppera). Što nas, dakle, sprečava da zaista prihvatimo tu mogućnost? Zašto ne prihvatimo ono što nam konkretno govore logika (načelo neproturječnosti) i iskustvo (sadašnje i prošlo) – ništa ne isključuje mogućnost da naš svijet počiva na poroznom terenu te da bi se jednog dana mogao urušiti? Na obzoru se pojavljuje treća opcija za rješavanje našeg problema, opcija pri kojoj više ne bismo pokušavali potvrditi ono što se potvrditi ne može – nužnost prirodnih zakona, nego bismo, baš naprotiv, pokušali potvrditi stvarnu kontingenciju prirodnih konstanti. Tada bi suočavanje s velikim pitanjem izgledalo ovako: ako svijet nije nužan, kako je onda očigledna besprijeekorna pravilnost, bolja od one kakva se očituje u svjetovima tipa 1, uopće moguća?

No, ovdje se neću baviti tim problemom, to sam već učinio na drugom mjestu [u četvrtom poglavlju knjige *Poslije konačnosti*], jer sada imam drugi cilj: želim ispitati “književni” značaj izvanznanstvenih svjetova koji sa znanstvenom fantastikom ne dijele imaginarij. Možemo li zamisliti XSF kao pripovjedni žanr koji bi se natjecao sa SF-om?

4.
IZVANZNAJSTVENA FANTASTIKA
I PRIPOVIJEDANJE

Bi li, i pod kojim uvjetima, mogli postojati XSF romani? Ima li već romana ove vrste, zavedenih pod rubriku “znanstvena fantastika”, ali koji zapravo, kako sam nastojao pokazati, pripadaju drugom tipu imaginarija?

A) TRI POSTUPKA

Poteškoća u razvoju XSF romana – zbog koje na prvi pogled oni mogu predstavljati samo izolirane pojedinačne slučajeve – leži u tome da se kreće od onoga što uobičajeno mora biti isključeno iz pripovijedanja: od arbitrarnosti, i to ne samo puke arbitrarnosti nego i one koja se može ponoviti u svakom trenutku. Ako je već čitatelj znanstvene fantastike spreman suspregnuti nevjericu i prihvatiti najfantastičnije postulate, onda on od autora traži da se strogo drži tih postulata i da ne uvodi raskide bez uzroka ili razloga u svijet koji je stvorio jer bi čitatelj u protivnom brzo izgubio interes za priču. Kad bi se Humeova hipoteza ostvarila u svijetu, moramo razumjeti, tad bi nastupili događaji koje ništa nije uzrokovalo – drugim riječima, erupcije *ex nihilo*. Radi se o zamišljanju promjene zakona koja

se ne događa ni po kakvom zakonu ili uzroku višeg reda jer bismo tada i dalje obitavali u svijetu kojim upravljaju konstante i/ili neka racionalnost: fizičke konstante ili demijurška, čak božanska racionalnost. Primijenimo li pouku na okvir priče, to bi značilo da bismo svako malo uvodili sretne prekide koji ne slijede iz niza ispriповijedanih događaja. Drugim riječima, početničke greške pripovjedača postale bi ontološki utemeljene i odlika žanra. Kako bismo u ovom slučaju strukturirali priču? Zašto bismo uopće zaplovili vodama XSF-2 svijeta?

Pokušajmo najprije preciznije razumjeti što bi XSF priča trebala biti. Ona bi trebala poštovati dva zahtjeva: a) događaje opisane u njoj nikakva stvarna ili imaginarna “logika” ne bi mogle objasniti; b) pitanje znanosti bilo bi prisutno u priči, premda na negativan način. Bili bismo suočeni sa svijetom u kojem je znanost postala, odjednom ili postupno, nemogućom. Možda znanost kao takva više ne bi bila moguća ili možda samo neka od njezinih grana – kemija, fizika ili biologija – više ne bi bila održiva.⁰⁸ U pitanju je, ponovimo, još radikalnija mogućnost: morali bismo predstaviti svijet u kojem znanost, koja je isključena zbog učestalosti aberantnih događaja, kruži univerzumom kao bauk baš zato što je odsutna, odnosno zato što se njezina odsutnost intenzivno osjeća. Te su dvije karakteristike dovoljne da razlikujemo XSF od *herojske fantastike* ili *besmislica* kakve je pisao Lewis

Carroll. Znanost se u ovim dvama žanrovima ne pojavljuje kao nešto što nedostaje jer je zamijenjena drugom logikom ili drugim režimom ovladavanja fenomenima koji prožima priču i situacije dok osigurava njihovu unutrašnju koherenciju: u slučaju protosrednjovjekovnog svijeta kakvog pronalazimo u *fantasyju* to je magija, a u slučaju romana o Alisi to su paradoks i parodija. XSF nema taj tip “heterodoksnog kontinuiteta”: on na raspolaganju nema koherenciju promjene i biva prisiljen razbiti vlastite okvire putem potpuno neopravdanih pukotina te, u isto vrijeme, graditi priču baš od tih pukotina.

Čini mi se da su tri rješenja moguća da bi se doskočilo ovoj poteškoći. No, ne tvrdim da je moja lista iscrpna. Uz pomoć Tristana Garcije pronašao sam primjere ovih rješenja (koje treba shvatiti i kao “razrješenja” i kao “diskontinuitete”) u trima znanstvenofantastičnim pričama, ali samo u obliku zametka, budući da su ovi romani – upravo zato što su djela “znanstvene fantastike” – svaki put prividno apsurdne događaje upisali u poredak neke ponovno otkrivene kauzalne logike. Bez obzira na to, oni nam otkrivaju mogućnost, odnosno ideju SF-a u kojem bi se XSF širio kao parazit, dok na koncu priča – umjesto da se vrati u krilo uzročnosti kao u primjerima koje ću navesti – konačno ne bi prešla u novi književni žanr.

1. Prvo rješenje svodi se na uvođenje pojedinačnog prekida, jedinstvene fizičke katastrofe koja bi protagoniste preko noći usisala u svijet u kojem stalno naviru neobjašnjive pojave.

Roman Roberta Charlesa Wilsona *Darwinija* donosi upravo ovu vrstu početne situacije: u ožujku 1912. Europa i njezini stanovnici preko noći nestanu ostavljajući za sobom kontinent istog oblika, ali naseljen potpuno nepoznatom florom i faunom, alternativnim rezultatom evolucije predaka. Događaj se kosi sa svakim znanstvenim objašnjenjem, posebice darvinističkim; upravo zato je, ironično, novi kontinent nazvan Darwinija. Naposljetku se otkriva što se dogodilo: Zemlja na kojoj se zamjena dogodila nije originalna Zemlja, nego arhiv tog planeta koji je proizveden od strane neke vrste galaktičke noosfere – zbroja svih živih bića u njihovom najvišem stadiju – koja želi kondenzirati sjećanje na vlastitu prošlost u pokušaju da se odupre toplinskoj smrti koja prijeti svemiru. Jedan oblik strojnog i zloćudnog života pokušao je nasilno promijeniti arhiv Zemlje kako bi ga učinio pogodnim za svoju destruktivnu inkarnaciju. Likovi na koncu otkriju da su svjesni arhivski materijal koji se suočio s djelomičnim brisanjem vlastitih podataka.

2. Drugo rješenje: umnožavanje broja prekida da bi se proizveo oblik besmisla, bliži čistoj šali nego finim paradoksima kao u Carrolla. Mi zapravo

možemo izdržati više arbitrarnih događaja, a ne samo jednu katastrofu, ako ih autor iskoristi za apsurdne i neočekivane situacije. Svjetovi tipa 2 imaju određenu komičku crtu, određenu burlesknu moć koja potencijalno može biti iskorištena. Možemo se prisjetiti *Vodiča kroz galaksiju za autostopere* Douglasa Adamsa, neke vrste beatničkog, komičnog i psihodeličnog romana u kojem se spominje “pogon beskonačne nevjerovatnosti”: stroj koji po volji proizvodi najapsurdnije događaje i preobražava projekte u posudu za cvijeće s petunijama ili kita ulješuru koji razmišlja dok pada prema tlu najbližeg planeta. No, ovdje imamo posla sa strojem koji je još uvijek podložan zakonima slučaja (čak i ako proizvodi “nevjerovatnosti”); taj je pogon, štoviše, izmišljen pomoću rezoniranja koje je bilo probabilističko. Rezoniranja koje, čak i ako je šaljivo kao i cijeli ovaj roman, nije zbog te šaljivosti manje koherentno.⁹⁹ Na koncu, ovaj stroj može se uključiti i zaustaviti po volji, baš kao i svaki stroj, zbog čega ne predstavlja neuzrokovani događaj, po definiciji izvan kontrole.

3. Ostalo je, na koncu, još jedno moguće rješenje: romani koji se odvijaju u neizvjesnoj stvarnosti, u kojoj se realnost raspada, postupno prestajući nalikovati na ono što poznajemo. Kao i u burlesknom rješenju, priča bi umnožavala prekide, ali ovaj put u progresivnom smjeru okrutnog raspadanja. Sad se

možemo prisjetiti jednog od remek-djela Phillipa K. Dicka, romana *Ubik*, u kojem stvarnost u sve većoj mjeri izmiče svojoj uobičajenoj koherentnosti. U ovom romanu likovi se suočavaju s dva niza događaja koji su protivni bilo kakvoj fizici i koji odgovaraju dvjema heterogenim “logikama”. S jedne strane stvari i bića stare ili regradiraju: telefonski imenik odjednom zastari, kovanice u svakodnevnoj uporabi postanu kovanice iz drugog razdoblja, biljka uvene odmah nakon što je kupljena, tijelo jedne djevojke mumificira se tijekom samo jedne noći. S druge strane, portret ili zaziv nedavno ubijenog čovjeka bez razloga se počne pojavljivati na najrazličitijim mjestima ili najčudnijim situacijama: njegovo lice nađe se na kovanicama, njegovo ime ispisano je na kutijama šibica ili biva izgovoreno u televizijskim oglasima. Uništenje svijeta dovodi do atmosfere noćne more koja bi pristajala burleski bar koliko i XSF-2 svjetovima. No, uzročno objašnjenje tih procesa opet se upleće. Ispostavlja se da imamo posla s psihičkim svijetom individualaca koji otkriju da su i oni ubijeni: oni su kriogenizirana, poluživa bića koja guta adolescent u komi obdaren strašnim mentalnim moćima.

Ukratko, tu su tri rješenja za potencijalni XSF roman: katastrofa, burleskna besmislica, bolna neizvjesnost u romanu atmosfere. No, svaki put ove izvanznanstvene početke ponovno zarobi heterodokсна logika uzroka i razloga, tipična za SF naraciju.

Ipak sam pronašao pravi XSF roman koji je pogrešno deklariran kao znanstvena fantastika; on sam dokazuje da izvanznanstvena fantastika može postojati kao književni žanr te da čak može biti komercijalno uspješna – radi se o romanu Renéa Barjavela *Ravage* [Pustošenje].¹⁰ Kao i prethodni primjeri, *Ravage* se nakalemio na znanstvenofantastični kontekst u koji je unio tom žanru stranu logiku. No, za razliku od triju prethodno navedenih romana, ovaj roman na kraju nije “ponovno vraćen” logici uzroka i razloga, čime bi opet pao u krilo znanstvene fantastike.

U ovoj priči, smještenoj u 2052. godinu, elektricitet preko noći prestane postojati ili se bar više ne manifestira. Začudno, Barjavel uopće ne pokušava objasniti tu pojavu; on naprosto opisuje njezine kataklizmičke posljedice na todobni Pariz i Francusku, kao i pokušaje junaka i glavnih likova da prežive. Istina je da neki likovi povremeno iznose znanstvene ili teološke hipoteze o ovom nestanku (promjena aktivnosti Sunčevih pjega ili Božja kazna). No, njihove nabačene skice nikad nisu potvrđene. Važne su samo razaralačke posljedice koje osjeća “Visoki Grad” (futuristički Pariz čijom vizurom dominiraju ogromni tornjevi): požari, sunovrati letjelica, nedostatak vode, prizori panike i pustošenja. Katastrofe su prisutne u čitavoj zemlji koju pripovjedač opisuje prateći glavne

likove kako bježe daleko od gradskih središta. Barjavelova pronicljivost ogleda se u brzom ritmu priče, tako da čitatelju ne ostaje ništa više slobodnog vremena nego samim likovima kojima gori pod nogama i stalno ih zapljuskuju nepredviđene posljedice iščezavanja elektriciteta.

Dva glavna govora posvećena tom iščezavanju ravna su priznanju neznanja i predlažu hipoteze tipične za XSF-2 svjetove. Prvu iznosi profesor Portin, uzorni predstavnik znanosti koji je donedavno bio slavljén, a sad je ostao bez utjecaja. On na ulici razgovara s pukom koji ga je prepoznao i koji će ga za tili čas pregaziti gonjen panikom: “Elektricitet je nestao ograšujući se o sve zakone Prirode i logike. Budući da elektriciteta više nema, još je čudnije da smo mi još tu. Sve je to ludo. Ovo je antiznanstvena, antiracionalna noćna mora. Sve naše teorije i svi naši zakoni više ne vrijede.” U drugom govoru junaku se obraća doktor Fauque, lik koji u romanu personificira neku vrstu “zdravog razuma” usred katastrofe: “Moj dragi prijatelju, elektricitet nije iščezao. Da je doista nestao, mi ne bismo postojali, vratili bismo se u prah, a i svemir s nama. [...] Dogodila se promjena u manifestaciji električnog fluida. [...] Hir prirode, upozorenje od Boga? Živimo u svemiru za koji smo vjerovali da je nepromjenjiv jer smo vidjeli kako se uvijek podvrgava istim zakonima, no ništa ne isključuje mogućnost da se on odjednom počne mijenjati, da šećer postane gorak i da

kamen pluta umjesto da potone kad ga ispustiš. Mi smo ništa, prijatelju moj, mi ne znamo ništa...”¹¹

Dakle, ništa nije isključeno i sve hipoteze i dalje stoje, poput onih iznesenih u ovim govorima. Nijedan ih sveznajući pripovjedač ne potvrđuje niti opovrgava: ili znanstvena aberacija ili “hir prirode” koji ne isključuje intervenciju nepoznatoga racionalnog poretka na nekoj dubljoj razini. Kao što smo rekli, zapravo je nemoguće u izvanznanstvenofantastičnom svijetu tipa 2 formalno isključiti prisutnost zakona, što je Leibniz i napomenuo u pogledu iznenadnih čuda koja prividno proturječe ideji providnosti isplanirane od strane Boga, tako da je svaka prividna nezgoda unutar nekog poretka u načelu kompatibilna s postojanjem nekog kompleksnijeg poretka.¹² Ključno je to da je sama ideja objašnjavanja ispala iz igre, odnosno da stanovnici ovoga svijeta sve svoje vrijeme troše na suočavanje s hirovima okoline koja je postala nepredvidljiva i neprepoznatljiva.

Poznato je da ovaj roman, dovršen 1942. i objavljen 1943, bolno evocira “povratak zemlji” za koji se tih godina zauzimao Pétain. Roman je tako uronjen u transparentnu ideologiju: Grad sa svojim gigantskim tornjevima predstavlja iskvareni babilonski grad kojemu je sušta suprotnost gornjoprovansalsko selo, još uvijek netaknuto, selo koje je dalo junaka što nosi karikaturno ime koje sažima sve ove motive: “François Deschamps” [Franjo s polja]. Dokidanje elektriciteta i

znanosti nije predstavljeno kao bezostatna katastrofa, nego, naprotiv, kao prilika za obnovu. “Pustošenje” je dvoznačan pojam; on se nikad ne pojavljuje u romanu i može označavati kako učinke civilizacije na zalazu, tako i potres nastao nakon njezine propasti. Deschamps, koji vodi grupu preživjelih, svoj egzodus završava povratkom na rodnu grudu i uspostavom seoske zajednice u kojoj će blaženo neznanje spriječiti bilo kakav povratak kvarljivog znanja. U tom smislu, Barjavelova izvanznanstvena fantastika rezultat je čitavoga političkog pejzaža piščeva vremena koje je bilo neprijateljski raspoloženo prema znanosti kao i prema čitavoj modernosti.

Uočio sam također još jedno reakcionarno nadahnuće ovog romana, *Le Stupide XIXe Siècle* [Glupo devetnaesto stoljeće] Léona Daudeta. U ovom poznatom pamfletu iz 1922., polemičar *Action française* napao je sve dosege 19. stoljeća koje je smatrao vrijednim prezira – političke dosege, naravno, ali isto tako i umjetničke pa čak i znanstvene. Da bi ocijenio znanost tog razdoblja, Daudet je posegnuo za opsjenarskim trikovima i izložio dvije teze: a) znanost je uvijek postojala: pomorstvo, tkanje, pečenje kruha i proizvodnja vina – ukratko, sve tradicionalne tehnike već su činile znanost te su postale “suštinske i konstupstancijalne s postojanjem civilizacije”; b) nijedno od otkrića 19. stoljeća nema “obilježje trajnosti i konstupstancijalnosti”. Drugim riječima, recentna otkrića su u nekom

pogledu nepostojana zato što su izvanjska stvarnim temeljima naše civilizacije. Evo Daudetova zaključka: “Osjećamo da bi se znanost elektriciteta mogla ugasi- ti i nestati, intelektualnim kratkim spojem, kao i sam elektricitet.”¹³ Neovisno o tome je li Barjavel pročitao ovaj pamflet ili nije, vidimo da je ideja, kao i jedva zamaskirana fantazmatska želja za nestankom moderne znanosti – čiji je simbol elektricitet – bila u zraku, u nekom sloju zraka, barem već 20 godina.

Ne trebamo prikrivati neslavan kontekst nastanka ove XSF-2 priče. No, trebali bismo tome dodati da je uspjelo djelo uvijek više od sume predrasuda svog razdoblja i više od predrasuda svog autora. Ono što *Ravage* čini iznimno zanimljivim pustolovnim romanom nisu njegova nazadnjačka poimanja, nego, kako sam rekao, to da Barjavel nikad nije pružio razlog za kataklizmu niti je tumačio fenomen prema svojim ideološkim preferencijama. Mogućnost znanosti opstaje, budući da na kraju neki Denis (referenca na Denisa Papina) ponovno pronalazi parni stroj te ga Deschamps, patrijarh ne-znanosti, osuđuje na smrt. Mogućnost spoznaje također opstaje, budući da lebdi kao prijetnja ponovnog otkrića prirodnih zakona među kojima je – zašto ne – i elektricitet. Nije isključeno da je cijela pomutnja nastala kao božanska kazna, s obzirom na biblijski aspekt priče, ali to nije ni potvrđeno. Moguće je i da se radilo o čistom “hiru prirode”, zbog čega se nad cijeli ovaj svijet nadvila sjena krajnjeg apsurd.

Ovaj roman je izniman prvenstveno zato što očito u prirodu transponira tada goruću povijesnu katastrofu, debakl svibnja 1940., kao i jedan od prevrata koji su uslijedili nakon nje: gašenje svih svjetala, zamračenje u četiri sata popodne, nametnuto okupiranom Parizu. To je presječna točka s usporedbom svjetova tipa 2 i povijesnih kontingencija koju sam skicirao ranije: pokorena zemlja preobražena je u nestabilnu prirodu. Politička glupost priče nije toliko bitna; ona ne može ugroziti njezinu originalnost koja je čini autentičnim primjerom XSF-a, suvremene priče u svijetu bez supstancije.

Čini se da izvanznanstvena fantastika može postati punokrvni žanr jer ima na raspolaganju razne postupke kojim bi opravdala pripovijedanje bez obzira na nered svijeta koji opisuje. Ona također ima stvarni, konzistentni prototip koji je puno ranije već udovoljio svim kriterijima koje smo upravo propisali. No, može li ovaj žanr nadići divljenja vrijednu, ali ograničenu zanimljivost adolescentske književnosti ili pustolovnih romana? Čini mi se da može ići dalje od toga: krenuvši od tradicionalne znanstvene fantastike, može je razgrađivati i odvesti u svjetove daleko izvan znanosti, prema sve manje i manje nastanjivim svje-

tovima, čineći priču sve manje i manje mogućom, dok ne stigne do života koji protječu usred praznina. Život mentalno doživljava sama sebe bez znanosti i, ako se dovoljno naglasi razilaženje među njima, možda može otkriti nešto novo o sebi ili o znanosti. Eidetska varijacija dovedena do zasićenja, iskustvo sama sebe u svijetu koji se ne može iskusiti. Nepostojani intenzitet uronio bi nas bez ograničenja u čistu samoću gdje jedini okoliš čine ruševni ostaci između kojih ostaje da se istraži postojanje bez svijeta.

- 01 Za potpunu Humeovu formulaciju problema uzročne nužnosti, pogledati: David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu* (prijevod Gaje Petrovića, Zagreb 1988: Naprijed, odjeljci IV–VII, str. 81–129).
- 02 Karl Popper, *Objective Knowledge*, Oxford 1972: Oxford University Press, str. 10–11.
- 03 U *Logici znanstvenog otkrića* (poglavlje X) Popper jasno označava razliku između svog problema – prvenstveno teorija koje mogu “biti osporene novim eksperimentima – i drugog pitanja koje naziva “nepromjenjivošću prirodnih procesa”. Potonje pitanje tiče se moguće modifikacije prirodnih regularnosti, a ne teorija: o tome se, govoreći u našim terminima, radi kad je u pitanju Humeov istinski problem. Popper naglašava da ovo pitanje nije u nadležnosti falsifikacionizma, nego izvire iz “metafizičkog vjerovanja” bez kojeg bi bilo nemoguće zamisliti “praktično djelovanje”. Nije moguće bolje naznačiti to da se Popperov problem (osporivost teorija) nikad nije ozbiljno pozabavio Humeovim pitanjem (potencijalnom promjenjivošću prirodnih procesa).
- 04 U prvom izdanju *Kritike čistog uma* (1781) objektivna dedukcija nalazi se u trećem odsjeku drugog poglavlja. U drugom izdanju *Kritike* (1787), ona zauzima §15 do 24 drugog odsjeka drugog poglavlja – preciznije § 20–21 [pogledati Dodatak III, str. 384–399 u hrvatskom izdanju, prijevod Viktora D. Sonnenfelda – Immanuel Kant, *Kritika čistoga uma*, Zagreb 1984: Nakladni zavod Matice hrvatske]. Za linearni komentar objektivne dedukcije u izdanju iz 1781. čitatelj može konzultirati knjigu Jacquesa Rivelayguea *Leçons de métaphysique allemande, tome II*, Pariz 1992: Grasset, str. 118–124.
- 05 Objektivna dedukcija ustanovila je da se kategorije primjenjuju na iskustvo, dok subjektivna dedukcija ispituje kako se – kojim sposobnostima i operacijama – ova primjena ostvaruje.
- 06 Prijevod Viktora D. Sonnenfelda, Immanuel Kant, *Kritika čistoga uma*, Zagreb 1984: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 73.
- 07 Precizniju verziju ove kritike čitatelj može pronaći u knjizi *Poslije konačnosti* (prijevod Vladimira Šeputa, Quentin Meillassoux, *Poslije konačnosti*, Zagreb 2016: Multimedijalni institut).
- 08 Naravno da bi bilo apsurdno kad bi znanost “djelomično” preživjela bez da je pogodi propast jednog od njezinih područja. Ustvrditi da je znanost opstala bez da je opstala kao cjelina samo je drugi način da se kaže kako se u potpunosti urušila njezina opća koherentnost.

- 09 Adams objašnjava da su znanstvenici znali tek kako stvoriti pogone konačne vjerojatnosti, dok jedan student – koji je raspremao laboratorij – nije došao na ideju da izračuna konačnu nevjerojatnost pogona beskonačne nevjerojatnosti. I student je uistinu uspio; zbog toga je postao slavan pa su ga “uvaženi” fizičari, ljubomorni na njegov uspjeh, linčovali.
- 10 Rene Barjavel, *Ravage*, Pariz 1996: Gallimard (prvo izdanje Denoël 1943).
- 11 Rene Barjavel, *Ravage*, Pariz 1996: Gallimard, str. 151-152.
- 12 Leibniz se može osloniti na ovu činjenicu kako bi smatrao da čudo ne proturječi ideji svijeta koji je uvijek bio programiran da razvije zakon koji kombinira najveću moguću raznolikost pojava s maksimalnom uređenošću (definicija najboljeg od svih mogućih svjetova). Pogledati *Discours de Métaphysique*, §6: “Bog ne čini ništa što nije uređeno i nije čak moguće ni zamisliti događaje koji nisu u skladu s poretkom”. Tu je i primjer s listom papira: “sve je u skladu s poštivanjem univerzalnog poretka. To je istinito u tolikoj mjeri da [možemo reći] kako ne samo da se ništa potpuno nepravilno ne događa u svijetu, nego i da ne možemo zamisliti takvo što. Pretpostavimo, na primjer, da netko nasumično označi nekoliko točki na listu papira kao što čine ljudi koji se bave smiješnim umijećem geomancije. Tvrdim da je moguće naći geometrijsku liniju koja bi bila neprekinuta i uniformna te slijedila određeno pravilo tako da prođe kroz sve te točke i to redom kojim je prošla i ruka koja ih je označila.»
- 13 Léon Daudet, “Le Stupide XIXe Siecle”, u *Souvenirs et polemiques*, Pariz 1992: Robert Laffont, 1191.

AUTOR: Quentin Meillassoux
NASLOV: Metafizika i izvanznanstvena fantastika

IZDAVAČ: Multimedijalni institut
Preradovićeva 18
HR-10000 Zagreb
TELEFON: +385[0]14856400
E-MAIL: miz@miz.hr
URL: www.miz.hr

PRIJEVOD: Ante Jerić
LEKTURA: Tomislav Šakić

OBLIKOVANJE: Dejan Dragosavac Ruta
PISMO: Bara [Nikola Đurek/tptq]

— elektronička publikacija

Zahvaljujemo časopisu za književnu fantastiku
Ubiq na suradnji oko ovog izdanja.

Zagreb, svibanj 2020.